

Klassikkoesittely

Tarmo Malmberg

Porvarillisen yhteiskunnan teoria julkisuusteorian

Jürgen Habermas. *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied: Lucherhand, 1962 (toinen, tarkastettu painos 1965).

Jürgen Habermasin (s. 1929) *Strukturwandel der Öffentlichkeit* ilmestyi Länsi-Saksassa vuonna 1962, ja se arvosteltiin normaaliin tapaan laajasti maan akateemisessa aikakauslehdissä. Tosin mediatutkijat eivät siihen kiinnittäneet huomiota. Kesti 1960-luvun loppupuolelle ennen kuin kirja noteerattiin alalla, ja tällöinkin oli kyse opiskelijaliikkeen synnyttämästä marxilaisesta, ei mediatutkimuksen etabloituneen valtavirran inspiroimasta keskustelusta. Habermas oli tuttu nimi myös pohjoismaisessa mediatutkimuksessa 1970-luvun ensipuoliskolla. Kirja käännettiin norjaksi vuonna 1971, eikä saksantaidon puute muutenkaan vaivannut sen ajan tutkijoita. Nykyisen klassikkoasemansa *Strukturwandel der Öffentlichkeit* sinetöi kuitenkin vasta pari vuosikymmentä myöhemmin. Syinä tähän olivat kirjan englanninkielinen käännös vuonna 1989 sekä uudelleen herännyt kiinnostus kansalaisyhteiskuntaan, julkisuuteen ja poliittiseen osallistumiseen.

Kirjan ensimmäisen ja toisen keskusteluaallon välinen etäisyys synnytti tulkintaongelman. Kun kirjaa alettiin 1990-luvulla lukea uudestaan, huomiotta jäivät yleensä sekä sen syntytausta että varsinkin Habermasin viitekehys, porvarillisen yhteiskunnan teoria. Näin syntyi monia yksinkertaistuksia ja väärinkäsityksiä, jotka koskivat niin kirjan kysymyksenasettelua, metodologiaa kuin sen varsinaista antia mediatutkimukselle. Käsittelenkin tässä *Strukturwandelin* esittelyssä näitä kolmea kysymystä, jotka ovat Habermasin 1) teoria porvarillisesta yhteiskunnasta, 2) historiallis-normatiivinen politiikan sosiologian metodi ja 3) julkisuus-käsite siltä osin kuin se on relevantti viestintä- ja mediatutkimuksen kannalta.

1) *Porvarillisen yhteiskunnan teoria*. Mediatutkimuksen klassikoksi Habermasin kirja on sikäli outo lintu, että joukkoviestintä ja mediat näyttelevät siinä suhteellisen vähäistä osaa. Kirja on luonteeltaan lähinnä sosiologinen ja valtio-opillinen. Tämä näkyy siitä, että Habermas puhuu yhteiskunnasta (saks. *Gesellschaft*) kahdessa eri merkityksessä, jotka on pidettävä erillään. Sosiologisessa mielessä yhteiskunta tarkoittaa yhteiskunnan toimintojen kokonaisuutta, valtio-opillisessa mielessä puolestaan sitä yhteiskunnan aluetta, joka jää valtion eli poliittisen yhteiskunnan ulkopuolelle. Euroopan historiassa tämä valtion ja yhteiskunnan eriytyminen, siis porvarillisen yhteiskunnan synty,

kehittyi uuden ajan alussa ja löi itsensä läpi 1700-luvun kuluessa. Kukoistuskautensa porvarillinen yhteiskunta Habermasin ajanlaskussa koki vuosina 1770–1880. Sitten eri syistä alkoi sen hajoaminen.

Habermasin teoksen kunnianhimoisena tavoitteena on selittää tämä yhteiskunnallinen muutos. Teoreettisen perusviitekehyksen tekijä on saanut Georg Friedrich Wilhelm Hegeliltä ja Karl Marxilta sekä siltä uus- tai länsimarxilaiselta suuntaukselta, joka tunnetaan Frankfurtin koulukuntana. Hegelin (1973 [1821]) objektiivisen hengen filosofian vaikutus näkyy siinä, että Habermas operoi kolmitasoisella yhteiskuntakäsityksellä, jonka osia ovat valtio, kansalaisyhteiskunta ja perhe (kaksi viimeksi mainittua muodostavat yhteiskunnan valtio-opillisessa mielessä). Marxin vaikutus näkyy puolestaan siinä, että Habermas Hegelistä poiketen samastaa kansalaisyhteiskunnan talouteen eli kapitalistisiin tuotantosuhteisiin. Frankfurtin koulukunnan erityisyys näkyy viimein merkityksestä, jonka Habermas antaa porvarilliselle perheelle. Yhdessä mielessä koko porvarillinen yhteiskunta nojaa perheeseen, joka intiimisuhteissaan kasvattaa jäsenensä itsenäisyyteen ja inhimillisyyteen.

Habermasin oman lisän tähän teoriataustaan muodostaa Marxin korjaaminen liberalismista saatujen vaikutteiden avulla. Hegel-kritiikissään Marx (1970 [1843]) katsoi, että erottaessaan valtion ja yhteiskunnan porvarillinen yhteiskunta tuomitsi jäsenensä epäpoliittisuuteen. Omaan etuaan ajava henkilö ei kansalaisyhteiskunnassa koskaan kykene kohoamaan intressiensä yläpuolelle ja toimimaan valtiokansalaisena. Habermas ratkaisee pulman omaksumalla liberaalista valtio-opista ajatuksen julkisuudesta, erityisesti yleisestä mielipiteestä kokonaisyhteiskunnan rationaalisen ohjauksen välineenä. Näin Habermas lisää valtion, kansalaisyhteiskunnan ja perheen kolmoisjäsenyyteen julkisuuden, joka on porvarillisen yhteiskunnan neljäs osa-alue. Sen tehtävä on välittää kokonaisyhteiskunnan osia keskenään. Poliittinen julkisuus, keinonaan yleinen mielipide, välittää valtiota ja yhteiskuntaa, ja kirjallis-kulttuurinen julkisuus muodostaa poliittisen julkisuuden moraaliperustuksen.

2) *Historiallis-normatiivinen politiikan sosiologia*. Hieman kirjan julkaisemisen jälkeen Habermas (1963) selitti silloista metodikäsitystään. Yleispiirteessään se on dialektinen siinä mielessä, että Habermas pyrkii purkamaan positivistiselle tiedekäsitykselle luonteenomaisia vastakkainasetteluita. Näistä kaksi on tässä yhteydessä relevantteja. Toinen koskee historiallisen ja systemaattisen, toinen empiirisen ja normatiivisen tiedon suhdetta. Marxilaisen tarkastelutavan mukaisesti hän katsoo, että niiden välillä ei ole kuilua. Tämä tarkoittaa ensinnäkin sitä, että teoria porvarillisesta yhteiskunnasta on historiallinen. Porvarillinen yhteiskunta on maailmanhistoriassa ainutkertainen ilmiö, joka tulee selittää tietyillä toistumattomilla, ei universaaleilla syillä. Toiseksi teoria on normatiivinen samalla, kun se nojaa historialliseen kokemustietoon. Olemassaolon taistelun rauhoittaminen ja pyrkimys yhteiskunnan rationaaliseen ohjaukseen ovat normeja, jotka Habermas olettaa päteviksi ja jotka myös ohjaavat yhteiskuntaa koskevaa teorianmuodostusta. Yhdistettynä kirjan sosiologiseen ja valtio-opilliseen näkökulmaan voidaan Habermasin metodia kutsua historiallis-normatiiviseksi politiikan sosiologiaksi (historiallisesta politiikan sosiologiasta yleensä ks. Déloye 1996). Sitä voi valaista sekä historiallis-systemaattisen että empiiris-normatiivisen tiedon kannalta. Tämä tulee esiin siinä, että Habermasille julkisuus on ideaalityyppikäsitemä ja sanan empiirisessä että normatiivisessa merkityksessä.

Empiirinen julkisuus-käsitemä on kyseessä silloin, kun Habermas erottelee historiallisesti neljä eri julkisuustyyppiä: antiikin agonistisen, itsevaltiuden ajan edustuksellisen,

porvarillisen yhteiskunnan porvarillisen ja sitä seuraavan jälkiporvarillisen. (Habermas mainitsee näiden lisäksi plebeijisen julkisuuden, mutta hän on jättänyt kohdan pois kirjan vuoden 1965 tarkastetusta painoksesta, joka on kaikkien käännösten pohjana.) Habermasin käsitetytologia kääntyy normatiiviseksi, kun tekijä katsoo, että porvarillisen yhteiskunnan myötä julkisuus saa historiallisesti uuden tehtävän ja käyttöönsä uuden välineen. Porvarillisessa yhteiskunnassa julkisuuden tehtäväksi tulee luoda yhteiskunnan suhde itseensä, niin että yhteiskunnan järkevä itsesäätely ja -ohjaus tulevat samalla mahdollisiksi. Historiallisesti uusi väline tähän on Immanuel Kantin (1777 [1784]) valitusajattelun mielessä järjen julkinen käyttö, piirre joka puuttui niin antiikin kuin itsevaltiuden ajan julkisuudesta.

Järjen julkinen käyttö edellyttää, että ihmiset kykenevät tarkastelemaan maailmaa yleisyyden näkökulmasta eivätkä ainoastaan jostain yksityis- tai erityisperspektiivistä. Toisin sanoen ihmisten pitää nähdä itsensä osana yleisöä (saks. *Publikum*), joka kykenee järjenkäytössään kohoamaan uudelle reflektiotasolle. Sosiologis-historiallisesti yleisön synnyn mahdollistavat Habermasille porvarillinen kansalaisyhteiskunta keskuksenaan kapitalistinen talous sekä porvarillinen perhe itsenäisyyteen ja ihmisyyteen kasvattajana. Ne myös synnyttävät itseään vastaavan valtiomuodon, oikeusvaltion. Kaikki tämä mahdollistaa sen, että ihmiset oppivat näkemään itsensä osana yhteiskuntaa ja viime kädessä ihmiskuntaa. Kun tähän kykenevän yleisön sosiologinen perusta murtuu, porvarillinen yhteiskunta ja sen julkisuus hajoavat. Tätä 1880-luvulta alkanutta kehitystä Habermas kuvaa erityisesti Länsi-Saksan julkisuudella toisen maailmansodan jälkeen. Sen luonne on toinen kuin porvarillisen edeltäjänsä.

3) *Julkisuus viestintä- ja mediatieteellisenä käsitteenä.* Julkisuus on Habermasille ensisijaisesti valtio-opillinen käsite, joka tarkoittaa julkista valtaa ja sen legitiimiä käyttöä demokraattisessa oikeusvaltiossa. Käsite saa viestintä- ja mediatieteellisen merkityksen Habermasin Aristoteles-vaikutteisen politiikkakäsityksen kautta. Uusaristotelismi oli 1950-luvulla nostanut päätään, ja Habermas sai näkemykselleen inspiraatiota Hannah Arendtin monumentaalisesta *The Human Condition* -työstä (1958). Antiikin poliikkäsityksen mukaisesti Arendt näkee politiikan julkisena puheena, jonka avulla vapaat ja tasa-arvoiset kansalaiset kilpailevat keskenään paremmuudesta. Kilpailun (kreik. *agon*) henki, ns. agonisuus, ja perspektiivien moninaisuus, pluraliteetti, erottavat Arendtin käsityksen (Marchart 2011) Habermasista. Arendtille julkisuus on yhteisen todellisuuden luontia, jota luonnehtii toisiinsa palautumattomien näkökulmien useus. Habermasille on tärkeää taas ykseys, rationaalisen toiminnan mahdollistava yksimielisyys. Sille ominainen viestintämuoto on julkinen argumentoiva keskustelu (saks. *Räsonieren*), ei retoriikka eikä poetiikka, jotka ovat yhdenmukaisia Arendtin kannan kanssa. Argumentoivassa keskustelussa puhujat sitoutuvat muuttamaan käsityksiään järkisyyden, kun taas retoriikan ja poetiikan vaikutusta hallitsevat tunne- ja tahtosyyt.

Tämä viestintäteoreettinen idea kääntyy mediateoreettiseksi sitä kautta, että Habermas erottaa porvarillisessa yhteiskunnassa kaksi julkisuuden muotoa, poliittisen ja kirjallisen. Molemmat edellyttävät toimiakseen julkisen viestinnän välineen eli joukkoviestimen. Poliittisen julkisuuden väline on sanomalehti, jonka avulla politiikan yleisö on vuorovaikutuksessa valtioon. Kirjallis-kulttuurisen julkisuuden väline on sanomalehden lisäksi erityisesti kaunokirjallisuus, porvariston taidemuodoksi ennen muita sanottu romaani. Taidearvostelu journalistisena muotona, joka syntyy vasta porvarillisen aikakauden myötä, tarjoaa kirjallis-kulttuuriselle yleisölle samanlaisen kritiikin ja itsekritiikin kehittämisen välineen kuin poliittinen väittely politiikan yleisölle.

Habermasin viestintä- ja mediateoriaan on painanut syvän jälkensä Max Horkheimerin ja Theodor W. Adornon (1947) pessimistinen kuva 1900-luvun joukkoviestinnästä, jota he pitivät kulttuuriteollisuutena. Horkheimer ja Adornohan tunnistivat jo 1940-luvulla muutoksen, jota Habermas kuvaa uudelleen feodaalistumiseksi. Paljolti sama idea esiintyy myöhemmin postmodernistisessä kulttuuriteoriassa. Kun porvarillinen yhteiskunta ja sille ominainen julkisuus hajoavat, joukkoviestinten funktioksi tulee ”tuottaa” julkisuutta. Se ei enää synny itsestään poliittisen ja kirjallis-kulttuurisen yleisön keskuudesta, vaan poliittiset toimijat ja mediat ottavat sen käsiinsä. Tämä tapahtuu muuttamalla julkisuus politiikan ja kulttuurin PR- ja mainosvälineeksi. Suhdetoiminnan ja mainonnan tapaan mediat pyrkivät esitysmuodoissaan häivyttämään rajan yksityisen ja julkisen, faktan ja fiktion tai informaation ja viihteen välillä. Viime kädessä joukkoviestinten tehtävänä on näin häivyttää kriittinen ajattelu ja sen institutionaalinen perusta, itsenäinen julkinen sana.

Pienen toivon häivän Habermas näkee siinä, että hyvinvointivaltio (saks. *Sozialstaat*) mahdollistaa uuden, jälkiporvarillisen julkisuustyyppin, organisaatiojulkisuuden. Demokratisoimalla puolueita ja järjestöjä voidaan luoda uusi pohja yhteiskunnan rationaaliseen ohjaukseen tähtäävälle kriittiselle julkiselle viestinnälle. Vuoden 1962 jälkeen Habermas kuitenkin luopui varsin nopeasti tästä ajatuksesta. Hän alkoi kehittää teoriaa toisenlaisesta julkisuuden tyyppistä, joka vastaisi paremmin modernin yhteiskunnan rakennetta. *Strukturwandel der Öffentlichkeit* jäikikin hänen nuoruudenteoksekseen. Habermas (1990) palasi siihen vasta kolmisenkymmentä vuotta myöhemmin ja silloinkin lähinnä retrospektiivisessä katsannossa, vaikka hän toki puolusti kirjan perus-idea.

Strukturwandel der Öffentlichkeit on suomennettu nimellä *Julkisuuden rakennemuutos* (Habermas 2004). Kyse on kuitenkin sisällöltään kahdesta eri kirjasta. Suomentaja ei ole ymmärtänyt nuoren Habermasin hegeliläis-marxilaista porvarillisen yhteiskunnan teoriaa, jossa kansalaisyhteiskunnan käsite saa sen nykymerkityksestä tyystin poikkeavan sisällön. Saattaakseen käänöksensä johdonmukaiseksi suomentaja onkin paikoin jättänyt kääntämättä kirjan lauseita, antanut saksan kielen sanoille uusia merkityksiä ja katsonut läpi sormien saksan kielioppisääntöjä. Näin *Julkisuuden rakennemuutosta* lukemalla ei voi ymmärtää, mitä Habermas *Strukturwandel der Öffentlichkeit*ssa viime kädessä ajaa takaa (kirjan väärinymmärtämistavoista ks. myös Malmberg 2005).

Kirjallisuus

- Arendt, Hannah (1958). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Déloye, Yves (1996). *Sociologie historique du politique*. Paris: La Découverte.
- Habermas, Jürgen (1963). Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik: Ein Nachtrag zur Kontroverse zwischen Popper und Adorno. Teoksessa Max Horkheimer (toim.). *Zeugnisse: Theodor W. Adorno zum sechzigsten Geburtstag*. Frankfurt am Main: Europäische Verlaganstalt, 473–501.
- Habermas, Jürgen (1990). Vorwort zur Neuauflage 1990. Teoksessa Jürgen Habermas. *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 11–50.
- Habermas, Jürgen (2004). *Julkisuuden rakennemuutos: tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. Suom. Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.

- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1973 [1821]). *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*. (Werke 7.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Horkheimer, Max & Theodor W. Adorno (1947). *Dialektik der Aufklärung: Philosophische Fragmente*. Amsterdam: Querido.
- Kant, Immanuel (1977 [1784]). Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? Teoksessa Immanuel Kant. *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. (Werkausgabe XI.) Frankfurt am Main: Suhrkamp, 53–61.
- Malmberg, Tarmo (2005). Habermas, porvarillinen yhteiskunta ja julkisuus: kahden väärinkäsityksen johdosta. *Tiedotustutkimus* 4–5, 114–117.
- Marchart, Olivier (2011). Das Agonale. Teoksessa Wolfgang Heuer, Bernd Heiter & Stefanie Rosenmüller (toim.). *Arendt-Handbuch: Leben – Werke – Wirkung*. Stuttgart: J. B. Metzler, 263–264.
- Marx, Karl (1970 [1843]). *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels. *Werke*. Bd. 1. Berlin [DDR]: Dietz, 201–333.